

Nacionalni pogledi na okupaciju Osmanlija: intervju s dr. sc. Sedadom Bešlijom i dr. sc. Emom Miljković

dr. sc. Ema Miljković
(foto: autor)

dr. sc. Sedad Bešlija
(foto: autor)

Dr. sc. Sedad Bešlija ravnatelj je Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu. Rođen je u Prijedoru, a obrazovanje je stekao u Sarajevu, gdje je 2015. obranio doktorsku disertaciju *Društveno-političke prilike u Hercegovačkom sandžaku od Žitvanskog do Karlovačkog mira (1606. – 1699.)*. Od 2009. zaposlen je u Institutu za historiju u Sarajevu, a u srpnju 2020. postao je ravnatelj Instituta. Od iste godine vanjski je suradnik na Fakultetu političkih znanosti u Sarajevu na predmetima *Povijest BiH* i *Povijest Jugoistočne Europe*. Istraživački rad profesora Bešlije usredotočen je na razdoblje osmanske uprave Bosnom i Hercegovinom. Njegova knjiga *Istimâlet, Bosna u osmanskoj političkoj strategiji (15. i 16. stoljeće)* rezultat je istraživanja načina i metoda osmanskoga upravljanja zemljom.

Dr. sc. Ema Miljković profesorica je na Filološkome fakultetu Univerziteta u Beogradu. Rođena je u Beogradu, gdje je 2002. obranila doktorsku disertaciju. Od 2006. zaposlena je na Filološkome fakultetu: drži kolegije *Kulturna povijest Arapa* i *Osnove islamske civilizacije*. Dugogodišnji istraživački

rad profesorice Miljković usmjeren je na političke, društvene i demografske prilike u Srbiji tijekom vladavine Osmanskog Carstva. O djelovanju dr. Miljković najbolje svjedoče mnogobrojne monografije, studije i članci.

Dr. sc. Bešlija i dr. sc. Miljković kao osmanisti i izuzetni poznavatelji povijesnih prilika u zemljama iz kojih dolaze u razgovoru će nam pokušati približiti nacionalne poglede na okupaciju Osmanlija.¹

Od sredine 15. stoljeća cijelo područje Bosne i Hercegovine/Srbije zauzela je osmanska vojska. Kako je lokalno stanovništvo prihvatilo novu vlast u prvim godinama osmanske okupacije?

dr. sc. Sedad Bešlija

Na početku moram skrenuti pažnju na to da je termin *okupacija* u suvremenoj osmanistici prevladan jer je netočan u kontekstu povijesti osmanske Bosne i da se teritorijalno širenje osmanske države na tri kontinenta preciznije označava izrazom *osvajanje*. Lokalno stanovništvo u Bosni sredinom je 15. stoljeća bilo višeslojno u političkom, društvenom i vjerskom pogledu, pa se zbog toga i njihov odnos prema novom osmanskom sustavu ne može promatrati u generalizirajućim crtama. S tim u vezi različito su reagirali kralj i visoka bosanska vlastela, koji su bili na izravnoj meti i za koje nije bilo milosti osmanskog sultana od naprimjer nekih članova čak i kraljevske obitelji, a pogotovo sitnog plemstva ili dobra dijela seljaštva, koje je u novom sustavu vidjelo svoju priliku za poboljšanjem životnog standarda. Uostalom, da osmansku vlast i osmanski državni sustav nisu potpomogli domaći ljudi, razni slojevi društva i osmanska uprava u Bosni, ne samo da se osmanska vlast ne bi mogla zadržati ni pet godina (podsjećam da je službeno trajala 415 godina) već se ne bi mogla ni uspostaviti. Važno je imati u vidu i to da su bosansko-osmanski odnosi (koji se nikako ne mogu ograničiti samo na vojne odnose/sukobe) trajali 77 godina prije službenog *obaranja* bosanske kraljevske krune pohodom sultana Mehmeda II. Fatiha.

dr. sc. Ema Miljković

Na pitanje nije lako dati jednostavan ili, da kažem, jednostran odgovor. Pitanje je u kolikoj je mjeri određeni dio društva bio svjestan promjene uzevši u obzir da su vijesti putovale mnogo sporije, bez dostupnih informacija koje mi danas primamo preko društvenih mreža ili novina, kojih tada nije bilo. Pitanje je koliko je uopće vremena prošlo dok je stanovništvo saznalo za novu vlast u udaljenim ruralnim, a naročito planinskim područjima, odnosno kada je stanovništvo shvatilo da je došao taj neki novi gospodar s istoka koji donosi određene promjene. S druge strane oni koji su bili svjesni i prvi na udaru reagiraju različito. Na smederevskom dvoru dolazi do raskola na dvije struje: protursku i prougarsku. Osmanlije su 1459. ušle u Smederevo bez opsade, što daje jasnu predodžbu kako je na najvišoj razini vlasti osmansko osvajanje prihvaćeno. Svakako treba istaknuti kako to nije prvo osvajanje Srbije, ali toga je puta Srbija svakako inkorporirana u Osmansko Carstvo. Nema više vazalnog odnosa,

¹ S dozvolom intervjuiranih, razgovor je zapisan na hrvatskom jeziku.

Srbija je dio sama Carstva. Velik dio krupne vlastele odlazi iz Srbije, najvećim dijelom u južnu Ugarsku ili čak u južnu Italiju, gdje dobiva povelje na zemlju. Teritorij današnje Republike Srbije podijeljen je među nekoliko osmanskih administrativnih jedinica Sandžaka. Dio sitne vlastele ostaje na teritoriju današnje Srbije i ulazi u osmanski timarski sustav kao timarnici. Primjerice srpski vlastelin Miloš Belmužević imao je timar u blizini Jagodine. Najpoznatiji slučaj bio je Pavle Bakić, koji ostaje u Srbiji do 1524., kada iznenadno prelazi u Ugarsku. Razlog njegova naglog odlaska leži u činjenici da su određeni planovi, koje je imao s tadašnjim smederevskim sandžak-begom, propali. Kada je sandžak-beg ubijen, Pavle Bakić smatra kako je za njega sigurnije da prijeđe u Ugarsku. To su dva najpoznatija primjera sitne vlastele koja ostaje uključena u timarski sustav. Nadalje ostaju starješine vlašskog stanovništva kao knezovi ili primićuri. Obično stanovništvo dobiva status raje i uključuje se u osmanski sustav kako bi ostvarilo porezne olakšice kao zanatlije, poluvoj- ni i vojni odredi. Prema istraživanjima osmanskih deftera, koji su izuzetno precizni, sedamdesetih godina 15. stoljeća u Smederevskom sandžaku, koji je obuhvaćao najveći dio teritorija današnje Republike Srbije, 50% timarnika bili su pravoslavci spahije. Jednostavno stanovništvo koje se zateklo na prostoru Srbije ulazi u osmanski sustav kao timarnici, vojnici, martolozi, derbendžije ili radnici na tvrđavama. Selo Miloševac (južno od Smedereva) proizvodilo je primjerice lijevano željezo za Smederevsku tvrđavu. Vrlo je teško govoriti o točnim brojkama, ali se određeni broj srpskog stanovništva uključio u osmanski sustav, što vojni što administrativni, bez promjene vjere, dok se jedan, manji dio stanovništva islamizacijom uključio u administrativni aparat. Obični je puk nastavio živjeti u prvom stoljeću osvajanja bez nekih većih pobuna protiv osmanske vlasti. Prema tome možemo zaključiti kako među pučanstvom vlada veliko neznanje o posljedicama promjene vlasti. S druge strane činjenica je da se osmanska vlast nije mijesala ispod razine nahije, odnosno dotadašnje srednjovjekovne župe. Osmanlije su osigurale mir i normalno funkcioniranje zajednice gdje je stanovništvo nastavilo raditi i osiguravati osobnu egzistenciju bez uplitanja u političko-društvene procese.

Koji su, po Vašem mišljenju, uzroci pada Bosne i Hercegovine/Srbije pod osmansku vlast?

dr. sc Sedad Bešlija

U svim povijesnim procesima, posebno onima koji – s gledišta posljedica koje su sa sobom donijeli – imaju prijelomni karakter, treba tražiti unutarnje i vanjske uzroke. U pogledu vanjskih uzroka stvorili su se uvjeti za pojavu jedne jake sile kakva je bila osmanska država u vrijeme pada Bosne, na čelu sa sultanom Mehmedom II., po mnogočemu avangarda svoje epohe. Do tada je osmanska vojska u svoju korist bila riješila mnoga važna vojna sučeljavanja s glavnim povijesnim takmacima na širem balkanskom prostoru (Bizant, Kraljevina Ugarska, balkanske države...). Jedan od prijelomnih trenutaka u kontekstu Bosne bila je Bitka na Lašvi 1415., od kada Bosna ulazi u osmansku interesnu sferu. Zatim viši civilizacijski stupanj, koji je simbolizirala osmanska država u tim desetljećima, također je davao prednost razvoju povijesnih prili-

ka kakve su zabilježene. Unutar Bosne, a posebno nakon smrti kralja Tvrtka I. Kotromanića, došlo je do dodatnog raslojavanja među bosanskim velikašima, nije bilo novoga kohezijskog faktora, vladala je vjerska raznolikost, a Crkva bosanska nije uspjela odigrati značajniju ulogu od one koju je odigrala pod svim silnim pritiscima u desetljećima prije, seljaštvo je tražilo bolje životne uvjete, europske zemlje u koje su se pouzdavali bosanski kraljevi nisu pritekale u pomoć kada je trebalo. Usto su Osmanlije već sedam desetljeća sustavno *nagrizale* bosansko državno i društveno biće i pripremale ga za *lagani zalogaj* kada prilike budu pogodne za to.

dr. sc. Ema Miljković

Srbija je u stvarnosti poražena već u Bitki na Marici 1371. Takva izjava možda zvuči ekstremno uzevši u obzir da je od Marice pa do pada Smedereva 1459. prošlo skoro cijelo stoljeće. Marica je očigledno bila posljednja šansa ne samo Srbije već i cijelog, kako to politički nazivamo, *zapadnog Balkana*, da se na određen način zaštiti od osmanskih provala. Velika šansa za Srbiju svakako je bio period vladavine despota Stefana Lazarevića, nakon Bitke kod Angore pa sve do njegove smrti 1427. Uspio je postići političku i ekonomsku stabilnost s pomoću drugoga najvećeg rudnika srebra u Europi u prvoj polovici 15. stoljeća, Novog Brda. Međutim Srpska Despotovina nije imala predodžbu o snazi Osmanskog Carstva. Postavlja se pitanje koliko se Srbija mogla pripremiti za obranu zato što je u Boju na Kosovu 1389. izgubila većinu srpske vlastele, koja je bila okosnica srpske vojske. Teško je bilo i u tako kratku periodu uspostaviti vojsku koja se mogla oduprijeti vojsci kao osmanskoj. Povjesničari se ne mogu baviti težom *što bi bilo kad bi bilo* jer to ne priliči znanstvenom istraživanju, ali u razgovoru možemo pretpostaviti što bi se dogodilo da se despot Stefan i njegov brat Vuk Lazarević te njihovi rivali Brankovići nisu umiješali u građanski rat u Osmanskom Carstvu nakon Bitke kod Angore. Uzaludno je o tome danas govoriti, ali je svakako nedostajalo vizije i interesa za ojačavanje položaja Despotovine. Razlozi pada Srbije svakako su primarno unutarnji, kao što su generalno u većini zapadnih carstava razlozi propasti bili unutarnji čimbenici, a ne vanjski. Srbija nije imala dovoljno jaku vojsku poslije Bitke na Kosovu da bi se oduprla Osmanlijama, a nije imala ni razdoblje vojnog i ekonomskog jačanja. U Srbiji cijelo vrijeme, prije sama osvajanja vazalne osmanske države, gdje je Đurađ Branković osmanski vazal, nije bilo volje da se premoste osobni interesi vlastele i da se personalna unija s Kraljevinom Bosnom odupre napadu. Udaja Jelene Branković za sina posljednjega bosanskog kralja posljednji je očajnički pokušaj pred sam osmanski napad u proljeće 1459., ali tada je zaista bilo prekasno za bilo kakvu obranu.

Kakav je stav imalo stanovništvo okupirane bosanske/srpske države o osmanskoj upravi i načinu oporezivanja?

dr. sc. Sedad Bešlija

Većinski dio stanovništva osvojene Bosne bez obzira na etničko ili vjersko podrijetlo svoj je odnos prema novom osmanskom državnom sustavu iskazao dugoročnom podrškom i prihvaćanjem. Domicilno bosansko stanovništvo

postalo je sastavnim dijelom svih oblika državnog i društvenog razvoja u nadolazećim stoljećima. Od prihvaćanja nove vjere – islama, napredovanja do najviših državnih pozicija u osmanskoj državi, izgradnje obrazovnog i sudskog sustava, sudjelovanja u vojnim strukturama i na svim frontovima za din i devlet (vjeru i državu) do lojalnog držanja, koje nije bilo upitno, pogotovo u prvim stoljećima nove vlasti. Osmanski porezni sustav jedna je od onih oblasti u kojima se vidi suština nastojanja i ciljeva te države prema svojim podanicima kroz stoljeća. Svakako da je bio na mnogo većem civilizacijskom stupnju razvoja od onoga koji su Osmanlije zatekle kada su kročile na tlo Balkana. No kako svaka medalja ima svoje lice i naličje, dakako da je u vremenu dekadence, kada su Osmanlije počele uzmicati na bojnopolju i kada je dolazilo do transformacije unutar same države po mnogim pitanjima, mnogošto bilo zlopotrijebljeno, pa i sam porezni sustav. Kroz izvore na jednoj strani možemo čitati nastojanje državnog aparata da se pobrine, koliko je to moguće, za *pravedni* pristup (čuvene adaletname) kod oporezivanja po bilo kojoj osnovi, dok na drugoj strani možemo čitati i pokušaje zloupotreba činovnika i nametanja dodatnih nelegalnih poreza ili s treće strane čak i legalno *pretjerivanje* kod oporezivanja, koje prelazi u izrabljivanje kada se primjerice propisuje *porez na zube* zbog toga što se vojna jedinica hrani negdje na svom pohodu.

dr. sc. Ema Miljković

Osmanlijama nije cilj isključivo osvajanje, kao što je bio slučaj s Mongolima, koji osvajaju veliki teritorij tri stoljeća ranije. Osmanlije osvojeni teritorij žele zadržati i inkorporiraju određene segmente lokalnoga feudalnog sustava u svoj feudalni sustav, što možemo vidjeti za određene sandžake. Na pitanje kako je stanovništvo prihvaćalo novu vlast teško je odgovoriti zbog nedostatka izvora. Određena iskrivljena tumačenja u srpskoj historiografiji znatno su izmijenjena sredinom pedesetih godina 20. stoljeća, kada je historiografija napustila onaj romantičarski diskurs *osmanskog jarma* i *nabijanja na kolac* kao simbola osmanske vlasti. Ipak, trebamo znati da je historiografija jedno, a javno mnijenje nešto sasvim drugo. Znanstvene radove uglavnom čitaju povjesničari međusobno, a to je, dakako, greška nas povjesničara osmanista koji nismo dovoljno radili na popularizaciji svojih istraživanja. Sve je ostalo u uskim i zatvorenim znanstvenim krugovima. Prvi izvor o tome kako Srbi doživljavaju osmansku vlast potječe s početka 19. stoljeća, kada je nastupila decentralizacija osmanske države i kada centralna vlast u Istanbulu nije mogla učiniti ništa protiv samovolje na terenu. Upravo je razdoblje samovoljnih lokalnih moćnika izazvalo loš položaj srpskog naroda, koji je rezultirao Prvim srpskim ustankom. Prije toga nemamo nikakvih pouzdanih izvora izuzev ponekih zapisa koji su ostali na marginama prepisanih crkvenih knjiga, ali to je nedostavno i nepouzđano. Ne možemo zapis ili misao jednog kaluđera poistovjetiti sa stavom cijeloga naroda. Stav naroda ne možemo znati jer ne postoji način da ga otkrijemo. Ne postoje narativni izvori, a putopisci koji u to vrijeme pišu ne spominju raju niti se susreću s njom. Ono što mi kao povjesničari možemo utvrditi jest da su fiskalni nameti za vrijeme Osmanlija bili blaži od onih u vrijeme Despotovine. Činjenica je kako u osmanskom fiskalnom sustavu

ima mnogo manje radnih obveza, tzv. *kuluka* u vidu poreza. Uspoređujući dva sustava oporezivanja, zasigurno je osmanlijski sustav bio povoljniji za rajju, što možemo zaključiti iz činjenice da nema ustanaka od dolaska Osmanlija pa sve do Ustanka u Banatu i izbijanja Dugog rata 1593. na teritoriju Smederevskog sandžaka (izuzev ustanka Pavla Smederevca, ali to je vezano uz crkvena, a ne fiskalna pitanja). Narod je zasigurno u određenu trenutku postao svjestan da je strani osvajač zavladao njihovim krajem. Ipak, u svakodnevnom životu ruralnog stanovništva malo se toga promijenilo. Oni su i dalje radili i pokušavali opstati. Dakako, postoje i teme koje su još uvijek osjetljive u srpskom društvu, ali ne i u historiografiji, kao što je to danak u krvi, odnosno devširma, kada su se odvodili dječaci od tri do sedam godina. To je pojam kojim se najčešće ilustrira težak položaj pod Osmanlijama. I u tom slučaju postoji nedostatak izvora za naše krajeve. Nažalost, nije sačuvan niti jedan popis s područja naše države na osnovi kojeg bismo mogli utvrditi koliko je zaista mladića odvedeno i u kojem razdoblju. Postoji međutim sačuvan popis koji nama nije blizu, ali može biti dobra ilustracija. Popis za oblast Drame u današnjoj sjevernoj Grčkoj, gdje su u jednoj prilici oko 1580. iz cijelog sandžaka Drame odvedena svega dva dječaka. Je li to bilo pravilo ili izuzetak, danas je vrlo teško reći. Ipak, historiografija ima saznanja da su pojedine obitelji na sve načine pokušale zadržati sinove tako što su ih primjerice ženili jer oženjeni mladići nisu imali obvezu devširme. S druge strane neke su obitelji davale svoju djecu u nadi kako će napredovati u službi i osigurati egzistenciju kako za sebe tako i za cijelu obitelj.

Kako bosanskohercegovački/srpski povjesničari interpretiraju vladavinu Osmanskog Carstva nad svojom državom?

dr. sc. Sedad Bešlija

Danas u Bosni i Hercegovini postoje dvije vrste povjesničara: oni koji se poviješću nastoje baviti profesionalno i stručno poštujući povijesne metode u istraživanjima i oni povjesničare kojima je prioritet služenje političkim agendama ili pak traženje senzacije ili spektakla u povijesti. Radi se dakle o nekoj vrsti stalnog sučeljavanja između povijesti kao znanosti i struke te mitologije ili mitomanije. S obzirom na to da je u Bosni i Hercegovini obrazovni sustav, nažalost, još uvijek podijeljen po nacionalnoj i entitetskoj osnovi (ovisno o tome u kojem dijelu države koja institucija publicira neku knjigu ili školski udžbenik), pisanje o prošlosti, pa i o temama iz osmanskog razdoblja, razlikuje se. Međutim treba napomenuti i to da je u nekim segmentima (na radost struke i znanstvene historiografije) ipak postignut napredak, pa su napuštena određena terminološka rješenja ili interpretacije koje su dominirale prije tri ili četiri desetljeća. Ono što je važno istaknuti jest da trenutačno u Bosni i Hercegovini, koliko je meni poznato, djeluje desetak ozbiljnih i kompetentnih istraživača osmanskog razdoblja naše povijesti okupljenih u službenim institucijama i strukovnom udruženju, koji u posljednje vrijeme bilježe sjajne rezultate iz osmanistike i pomiču granice naše spoznaje o tom dijelu bosanskohercegovačke prošlosti.

dr. sc. Ema Miljković

Zaista s ponosom mogu istaknuti da se oni koji sebe s punim pravom mogu nazvati povjesničarima osmanistima (a to su obrazovani povjesničari koji dobro poznaju povijest Osmanskog Carstva) ne bave jeftinim politikanstvom (nasuprot onima koji se time bave i koji u pravilu nisu kompetentni tumačiti povijest Osmanskog Carstva). Od pedesetih godina 20. stoljeća povjesničari osmanisti počeli su istraživati u Arhivu Predsjedništva vlade, gdje se čuvaju brojni dokumenti značajni za povijest Srba pod osmanskom vlasti. Od trenutka kada kreće rad na izvorima počinju se primjenjivati i pravila kritičke historiografije, tako da tu više nema mjesta za romantičarske tvrdnje. Politička povijest mnogo se manje obrađivala od društvene povijesti, što je i logično zato što je politička povijest zapravo povijest cijeloga Osmanskog Carstva (Srbija nema svoju političku povijest izvan Osmanskog Carstva sve do 1804.). Prema tome mnogo je više pozornosti posvećeno društvenoj povijesti, u kojoj dnevna politika nema mnogo prostora za manipulaciju. Zanimljivo je istaknuti da se, kada je god potrebno, nađe neki anonimac koji potegne čuvene argumente *turskog jarma* i *nabijanja na kolac* zaboravljajući pritom činjenicu da su to bila vremena surovih prilika. Ferdinand Aragonski također je nabijao na kolac. Vjerski ratovi u Francuskoj bili su mnogo suroviji nego neki događaji u Osmanskom Carstvu. Prosječan građanin Srbije rado će otići u Tursku na more i uživati u Istanbulu, koji je trenutačno najpopularnija destinacija. Turske su serije izuzetno popularne, ali kada krene povijest, vratit će se svomu starom diskursu. U tom segmentu vidim svoju osobnu pogrešku, to zatvaranje u znanstvene krugove bez popularizacije, ali kada se popularizacija i pokušala provesti, otišla je u drugu krajnost. Naime kada se emitirala serija *Sulejman Veličanstveni*, profesor Danko Leovac i ja angažirani smo da napišemo feljton o vremenu Sulejmana Zakonodavca. Mi smo to i napisali – objektivno i po najnovijim saznanjima. Ipak, javnost je čitala ono što joj se sviđjelo – velika ljubav prema Rokselani i njegove pjesme upućene njoj. To je otišlo u krajnost toliko da se na Sulejmana Veličanstvenog gledalo kao na zaljubljenog muža i pjesnika, a ne kao na velikog zakonodavca i državnika. Slušajući predavanja određenih kolega u školama, primijetila sam da su prihvatili objektivna saznanja, ali zbog nepotpune satnice (samo dva sata u osnovnoj i srednjoj školi) ne stižu više govoriti o osmanskoj povijesti. Imamo kvalitetne profesore koji su prihvatili nova saznanja, ali jednostavno nemaju dovoljno vremena implementirati ih u nastavno gradivo.

Kakav je stav bosanskohercegovačke/srpske historiografije o devširmi, odnosno o *danku u krvi*?

dr. sc. Sedad Bešlija

Posljednjih nekoliko desetljeća s pomoću više znanstvenih istraživanja uspio se razbiti famozni mit o strašnom i krvoločnom *danku u krvi* stvaran desetljećima 20. stoljeća. Ustanova novačenja ili prikupljanja mladića u osmanski sustav danas se izučava i interpretira na dosta realniji, logičniji i izvorno utemeljeniji način. Istraživači od sama službenog naziva tog fenomena *devširma* (što u etimološkom korijenu znači 'berba, sakupljanje, prikupljanje') pa do

političkog, pravnog, kulturološkog i društvenog aspekta nastoje ponuditi cjelovitu interpretaciju i pojašnjenje te važne institucije osmanskog sustava koja je odigrala vrlo značajnu ulogu i u povijesti balkanskih zemalja.

dr. sc. Ema Miljković

O pojmu devširme kod nas se dugo sudilo isključivo na osnovi Ive Andrića i onih čuvenih rečenica „iznad Drine ćuprije“, „Rade, sine, nemoj majke zaboravit“. Današnja djeca ne poznaju ni te rečenice, ali to je onovremeno bila slika danka u krvi. Ipak, zaboravlja se jedna vrlo važna stvar. Ivo Andrić jest književnik i ima pravo na svoju umjetničku slobodu. Povijesna ga istina ne obvezuje i on je može slijediti u određenoj mjeri, ali i ne mora. Književnik, kada se upušta u pisanje povijesne teme, sam određuje u kojoj će se mjeri držati povijesnih saznanja. Ivo Andrić imao je određena saznanja o devširmi. Zasigurno je slušao prepričavanja jer je Bosna centar njegova književnog stvaralaštva i on je sasvim sigurno imao određenu usmenu tradiciju. U praksi su postojali razni slučajevi: od davanja djece kako bi osigurali vlastitu egzistenciju do ekstremnih slučajeva gdje su roditelji ženili, pa čak i sakatili vlastitu djecu kako bi ih zadržali kod kuće. Na koji se god način to dogodilo, činjenica je da su upravo djeca s naših prostora postigla ono najviše što se moglo postići u Osmanskom Carstvu, a da nisu pripadnici vladajuće dinastije Osmanlija. Postajali su veliki veziri. Najpoznatiji su primjerice Mehmed-paša Sokolović i Rustem-paša Opuković. Računa se da je bilo još oko 12 vezira s naših prostora. Prema tome trebamo li žaliti državničke sposobnosti Mehmed-paše Sokolovića ili im se diviti? Smatram da Mehmed-pašu ne treba žaliti jer je dostigao visoku poziciju i razmišljao kao osmanski državnik. Je li on odveden na silu ili su ga roditelji svojevrijedno dali, mi to ne možemo znati. Sasvim je sigurno bilo onih koji su devširmu vidjeli kao put za izgradnju karijere i napredovanja dječaka. Hoće li danas profesor u školi uspjeti nešto više reći o danku u krvi, to ne znam, ali zasigurno će svaki profesor spomenuti roman *Na Drini ćuprija* i njegova autora.

Koliko je i na koji način Osmansko Carstvo utjecalo na kulturni i društveni razvoj bosanskohercegovačkog/srpskog društva?

dr. sc. Sedad Bešlija

Bosanska povijest nezamisliva je bez osmanskog razdoblja, koje predstavlja neizbrisiv pečat i okvir za mnoge društvene i kulturne obrasce duga trajanja, odnosno podlogu za bitne elemente pojedinačnog i kolektivnog identiteta stanovništva koje danas živi u Bosni i Hercegovini. Premda je osmanski sustav nastojao preuzeti i prilagoditi mnogo toga zatečenog u Bosni, ipak je obogatio to područje i nekim vlastitim i svojevrsnim kategorijama i fenomenima. Pojavom Osmanlija ovdašnji je čovjek usvojio neke nove običaje i zabilježio razvoj u načinu obrađivanja zemlje, trgovanju, zanatstvu, obrazovanju i učenju, ratovanju, načinu vođenja politike i diplomacije, izgradnji vakufa, naučio je ispijati kahvu, spravljati raznovrsna jela i slično.

dr. sc. Ema Miljković

Osmanlije su mnogo više utjecale na gradski život i urbano stanovništvo nego na ruralnu zajednicu. Postoje određena ruralna područja u kojima nije bilo gotovo nikakvih promjena skoro tri stoljeća. To je ono što profesor Jovan Cvi-jić naziva *etnografskom regresijom* zato što zatiče sela u kojima se, kako on smatra, živi kako se živjelo u 16. stoljeću. Dakako, to se odnosi na zabačena planinska sela čiji su stanovnici živjeli poprilično izolirano. Orijentacija grada prema osmanskome načinu života sve je više uzimala maha. Odmah po zauzimanju grada i izgradnjom prve džamije mijenjao se vizualni doživljaj grada. Džamija je podizana odmah po ulasku Osmanlija ako grad nije zauzet opsadom. Ako je grad osvojen opsadom, onda su gradske crkve pretvarane u džamije. Vizualna dominacija islama karakteristična je ne samo za Osmansko Carstvo već i za cijelo islamsko društvo od halife Omera. Danas na našim područjima nije ostalo mnogo osmanske baštine. Srbiju je, kao i sve zemlje Europe, zahvatila vesternizacija i globalizacija. Utjecaj navedenih procesa osjeti se i u jeziku, koji je prije jednog stoljeća brojao oko osam tisuća turcizama. Danas se pretpostavlja da se u srpskom jeziku zadržalo svega tri tisuće turcizama. Neke se riječi odmah prepoznaju kao turcizmi, dok o određenim riječima ne razmišljamo kao o riječima stranog podrijetla. Malo tko razmišlja kad spava na *jastuku* i pokriva se *jorganom* da su to ne samo riječi već i predmeti koji su došli s Osmanlijama. Činjenica je da ono što je bilo orijentalno naslijeđe Beograda danas postoji u mnogo manjoj mjeri nego što je postojalo ranije. Primjeri orijentalnih naselja još se mogu vidjeti u Nišu, Pirotu i Vranju iako se karakteristike takvih orijentalnih naselja polako gube. Takav proces, dakako, kao orijentalist i osmanist smatram velikom štetom. Orijentalna kultura koja je nastala na ovim prostorima predstavlja veliko bogatstvo i svakako trebamo inzistirati na njezinu očuvanju.

Što je, po Vašem mišljenju, potaknulo ekstenzivnu islamizaciju stanovništva Bosne, odnosno spriječilo naglu i masovnu islamizaciju stanovništva Srbije?

dr. sc. Sedad Bešlija

Pojam *islamizacija* na naše je prostore uveo Mehmed ef. Handžić 1940. Danas se češće upotrebljava izraz *širenje islama* ili *prihvaćanje islama*. On je precizniji jer u sebi ne sadrži prizvuk *prisile*, a u postupku prihvaćanja islama toga ne može teorijski ni biti jer je jedan od uvjeta ispravnosti prihvaćanja islama nepostojanje bilo kakve prisile. Širenje islama u Bosni nije bilo naglo i masovno, kako se to smatralo do kraja Drugoga svjetskog rata i pojave osmanskih katastarskih popisa (iako je moguće da je na nekoj lokaciji neka skupina odjednom primila islam, što spada u izuzetak od pravila). U početku je čin prihvaćanja islama bio više deklarativni izraz prihvaćanja novog sustava i oblika vladavine da bi se masovniji prelazak na islam zabilježio tek nekoliko desetljeća poslije (u prvom redu razvojem vjerskih i obrazovnih institucija). Islam su širile ljudske prilike i okolnosti, kako je to davno zabilježio Vladislav Skarić. Ljudi su u osmanskome sustavu bazirani na šerijatskom, tj. islamskom pravu vidjeli perspektivu i bolje životne uvjete za sebe i svoje obitelji. Ne treba izostaviti ni

duhovnu stranu tog čina. Međutim ako me pitate kako je moguće da se na kraju procesa masovan prelazak na islam dogodio samo na području gdje žive Albanci i Bošnjaci, to je fenomen koji istraživači još uvijek pokušavaju dokučiti.

dr. sc. Ema Miljković

Za razliku od Bosne i Hercegovine i Albanije, gdje su crkvene prilike bile neredne, Srbija, koja pada pod osmansku vlast 1459., ima relativno jaku i dobro uređenu Pečku patrijaršiju. Istoimena patrijaršija obnovit će se u Osmanskom Carstvu 1575. kao svojevrsan izraz poštovanja i povjerenja Sulejmana Zakonodavca srpskom narodu. Nadalje to je bila nagrada i tadašnjem trećem veziru Porte Mehmed-paši Sokoloviću za sudjelovanje u osvajanju Banata. Patrijaršija sve do svog ukinuća u 18. stoljeću aktivno djeluje kao jaka organizacija. Patrijarh je, ustvari, etnarh, odnosno svjetovni vođa stanovništva. U tom periodu ne postoji niti jedna druga nacionalna institucija osim Pečke patrijaršije. Crkva se smatra glavnim faktorom u očuvanju stanovništva od islamizacije. U Bosni i Hercegovini imate pak potpuno drugačiju situaciju. Prije osmanskih osvajanja na tom području djelovale su tri konfesije i stvarale podjelu na tako malenu teritoriju. Bosanski pašaluk nije imao dobru vjersku organizaciju. Nadbiskup bosanski stolovao je u Đakovu. Pečka patrijaršija imala je samo mitropoliju dabrobosansku i nijedna vjerska zajednica nije uspjela ostvariti prevlast u cijeloj zemlji. Ipak, djelovanje navedenih institucija zaštitilo je stanovništvo od islamizacije u pojedinim područjima poput Fojnice, gdje su primjerice djelovali franjevci. Crkva je bila potrebna narodu. Ako netko želi sklopiti brak, a nema svećenika, otići će kadiji, ali će prije toga primiti islam. Uzroci su islamizacije mnogobrojni i ne mogu se svoditi samo na konfesionalne prilike. Činjenica jest da je na teritoriju bivše Despotovine jaka crkvena organizacija bila velika prepreka još jačoj islamizaciji nego što je bio slučaj u drugim krajevima.

Smatrate li da je Bosna i Hercegovina/Srbija imala mnogo ustanaka protiv Osmanskog Carstva u odnosu na zemlje u regiji? Koji je uzrok pobuna bosanskohercegovačkog/srpskog stanovništva protiv Osmanlija?

dr. sc. Sedad Bešlija

Bosna je generalno uvijek bila protiv reformi, noviteta u osmanskome periodu. Stalno se isticao kanun-i kadim (stari poredak) i ljudi su nastojali očuvati svoje dostignute pozicije, statute i privilegije. Do 18. stoljeća nisu zabilježene značajnije bune većinskoga muslimanskoga stanovništva. Prve su pobune zabilježene zbog nepravde i zloupotrebe položaja lokalnih činovnika, tiču se poreza, pokušaja izrabljivanja seljaštva i sl. U 19. stoljeću doći će do eskalacije pobune protiv centralnih vlasti u Istanbulu, ali pod pritiskom značajnih, rekao bih, globalnih promjena. Tu pobunu simbolizira pokret Husein-kapetana Gradaševića. On nije imao za cilj potpuni raskid s osmanskome državom kao neke druge slične bune u to doba unutar osmanskoga svijeta, već se tražilo političko repozicioniranje koncepta odlučivanja unutar pokrajina, točnije na relaciji centar-periferija. Došlo je do nerazumijevanja te nespretna i nesretna raspleta situacije u kojoj su Bosna i muslimansko vodstvo izvukli *deblji kraj*.

Što se pobuna nemuslimana tiče, kroz izvore vidimo da je, a posebno u crkvenim krugovima, tinjala želja za *oslobođenjem od Turaka* i u najjače doba osmanske države. Međutim prilika za konkretnu akciju nije bilo prije kraja 18. i početka 19. stoljeća. Pobune nemuslimanskog dijela stanovništva imaju socijalni, ali mnogo veći nacionalni karakter, što je povijest 19. stoljeća i potvrdila.

dr. sc. Ema Miljković

Možemo reći da je bilo više lokalnih buna nego što je to bio slučaj s drugim zemljama u regiji. Ipak, moramo imati u vidu činjenicu da je teritorij Srbije bio pozornica ratova između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije. Od 15. stoljeća na teritorij Smederevskog sandžaka upadaju vojske i jednih i drugih. Obje strane pokušavaju raznim povlasticama privući srpske vojnike u svoje redove. Habsburška Monarhija određenim je obećanjima potaknula ustanak u Banatu, ali je i Crkva bila uporište antiosmanskog pokreta i poticala želju za oslobođenjem od osmanske vlasti. Postoji uzročno-posljedična veza između islamizacije i ustanaka. Gdje je bila slabija islamizacija, ujedno je bila i slabija odanost Porti, a Crkva je time lakše poticala na pobune.

Smatrate li da su Bošnjaci/Srbi u određenim segmentima doprinijeli razvoju Osmanskog Carstva?

dr. sc. Sedad Bešlija

To je povijesna činjenica koju nitko ne može osporiti. Bošnjaci su branili najistureniju pokrajinu pod vlasti sultana stoljećima, ginuli su na mnogim frontovima koje je osmanska država vodila na istoku i zapadu, dali su mnoge istaknute ličnosti državnike sve do pozicije velikog vezira (samo da spomenemo čuvenog Mehmed-pašu Sokolovića), dali su veliku i značajnu ulemu, čiji je glas bio vrijedan pažnje na dvoru, mnogi su Bošnjaci svojom književnosti obogatili pisanu riječ na trima orijentalnim jezicima, zatim u oblasti sudstva, ratništva, pomorstva, trgovine, arhitekture, umjetnosti imaju zapažene trago-ve, ostavili su i vakufe na trima kontinentima, ne zna im se još ni broj. Sve su to elementi koji pokazuju da se bez uloge Bošnjaka ne može pisati osmanska povijest.

dr. sc. Ema Miljković

Utjecaj je uvijek dvosmjernan kada imate ovakvu situaciju. Već smo spomenuli kako je Srbija dala Osmankom Carstvu nekoliko visokih dostojanstvenika. Također Srbija je dala i dvije princeze, Oliveru Lazarević i Maru Branković. Niti jedna nije rodila prestolonasljednika, ali Mara Branković bila je izuzetno utjecajna na dvoru. Nadalje majka princa Džema, brata sultana Bajazita, bila je srpskog podrijetla (iz Novog Brda). Vrijedi istaknuti da je zakon o rudnicima Osmanskog Carstva, donesen u vrijeme Mehmeda II., upravo zakon despota Stefana Lazarevića, koji je potpuno preuzet u osmanski zakonodavni sustav. Prihvaćeni su i segmenti zakona koji nisu bili u skladu sa šerijatom. To je neupitna činjenica u turskoj i svjetskoj historiografiji.

Po kojim se pitanjima bosanskohercegovačka/srpska i turska historiografija razilaze?

dr. sc. Sedad Bešlija

Najprije želim kazati da je u Bosni turska historiografija dobrim dijelom još uvijek nepoznanica (osim u stručnim krugovima), ali je još veća nepoznanica za Tursku ono što povjesničari rade i pišu u Bosni i Hercegovini. Velik je nedostatak prisutan i kod prevođenja rezultata bosanske historiografije u Turskoj jer su rijetki turski istraživači koji poznaju naš jezik. Ta napomena vrijedi za sva razdoblja naše povijesti. Vaše je pitanje dosta široko, a ja ću se pokušati zadržati na tek nekoliko detalja u vezi s osmanskim razdobljem. Postoje stanovite razlike kod interpretacije određenih važnih događaja iz prošlosti bosansko-osmanskih odnosa, opet ovisno o tome koji je istraživač u pitanju. Naprimjer osvajanje Bosne 1463. ili pokret Husein-kapetana Gradaševića jesu pitanja na kojima se može vidjeti izvjesna razlika u interpretacijama. Bosanski povjesničari skloniji su isticanju „pada Bosne“, „ubojstva kralja“, „uništenja samostalnosti države“ ili pak pridavanju Bosni možda malo naglašenije povijesne pozicije nego što je ona realno bila u 15. stoljeću u kontekstu osmanske ekspanzije. S druge strane turski će povjesničari više pisati o „osvajanju ili otvaranju Bosne“, „nevjernosti kralja“, „širenju islama i islamske civilizacije“ ili će minimizirati historijsku poziciju Bosne u kontekstu osmanskih osvajanja. Također kod pitanja Gradaševićeva pokreta unutar bosanske historiografije postoje najmanje dvije potpuno oprečne interpretacije o ulozi Gradaševića i karakteru same pobune, dok je turska historiografija sklonija promatrati to pitanje kroz jednu povijesnu optiku.

dr. sc. Ema Miljković

Interesantno je istaknuti kako se srpska i turska historiografija skoro pa i ne razilaze. Kada govorimo o srpskoj historiografiji, govorimo o modernoj kritičkoj historiografiji, a ne o romantičarskoj. Takav je romantičarski pristup iza nas i na njega se ne trebamo vraćati. Srpski i turski povjesničari suštinski nemaju značajnijih razilaženja i to se da primijetiti na konferencijama i okruglim stolovima. Na nedavno održanu kongresu povodom stote obljetnice turske himne nije bilo nikakvih disonantnih tonova u izlaganjima ili zaključcima. Pitanje u kojem se razilaze naše historiografije jest pitanje propasti Osmanskog Carstva. Postavlja se pitanje jesu li uzroci unutarnje ili vanjske prirode. Od Prvoga srpskog ustanka preko Grčke revolucije pa do pokreta u Egiptu: postavlja se pitanje koliko su ti događaji utjecali na raspad Carstva. Ipak, smatramo kako onaj osnovni uzrok raspada nisu navedeni događaji, već unutrašnja zaostalost državnog aparata, i to je ono oko čega se najviše razilazimo, dok su ostala pitanja uglavnom usuglašena. Primjerice turski povjesničari također će za osvajanje Beograda upotrijebiti glagol *fethetmek*, odnosno *osvojiti*. Smatram kako su turski povjesničari objektivni u prikazu osmanske uprave u Srbiji jer su razilaženja, kada se radi na primarnim izvorima, teško moguća.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 17 2022.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XVII, broj 17, 2022.

Glavni i odgovorni urednik
Ivan Mrnarević

Zamjenik glavnog urednika
Ivan Ćorić

Uredništvo
Petar Bešlić
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Marko Zidarić

Urednici pripravnici
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Mudrovčić
Tijana Vokal

Redakcija
Petar Bešlić
Tomislav Bilić
Marija Biščan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Ivan Mrnarević
Ivan Mudrovčić
Stanka Mujo
Filip Šimunjak
Tijana Vokal
Marko Zidarić

Tajnik Uredništva
Petar Bešlić

Recenzenti
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Irena Bratičević
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Ivana Buljan
dr. sc. Ivana Gubić
dr. sc. Sanja Lazanin
dr. sc. Ana Pavlović

dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Kornelija Jurin Starčević
dr. sc. Goran Sunajko
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Zrinka Pešorda Vardić

Lektura za hrvatski jezik
Jozo Akrap
Tina Čatlaić
Mislav Graonić
Lea Ivanković
Lorena Lelek
Marija Mrnjavac
Martina Perak
Nika Pulig
Josipa Skenderović
Darko Vasilj
Jakov Zidarić
Matea Žnidarec

Lektura za engleski jezik
Anamarija Brusić

Oblikovanje
Marko Maraković, FF-press

Prijevod s engleskog jezika
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Filip Šimunjak

Prijevod s mađarskog jezika
Saša Vuković

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
Studio Moderna d.o.o.

Naklada
Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i sredstvima koje je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>